

СТАНОВИЩЕ

за представения дисертационен труд на

доц. д-р Александър Стоянов Куюмджиев

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА СВЕТОГОРСКИ ЗОГРАФИ В БЪЛГАРИЯ

(1750-1850)

За присъждането на научната степен „Доктор на изкуствознанието“

от проф. д. и. н. Иван Александров Билярски,

Институт за исторически изследвания, БАН

член на научното жури за защитата

Представеният дисертационен труд обхваща 414 страници в PDF формат, което вероятно означава значително по-голям брой стандартни печатни страници. Темата на дисертационния труд е изключително интересна и важна за познаването на нашето минало, но ще си позволя да изкажа мнението, че заглавието не отразява цялото богатство на труда. Така формулирано, то звучи като представяне на произведенията на определен кръг творци (в случая зографи), а не за цялостно преосмисляне на културата на една епоха или поне на един елемент от художественото ѝ представяне. Смятам, че именно това е едно от съществените достижения на предложеното за обсъждане изследване. Дисертационният труд обхваща шест глави, включително кратък увод и заключение. Дълъг списък с използвана литература и указания за произход на илюстрациите, които са разположени в самия текст.

Не съм изкуствовед и в това мое становище ще се огранича да набележа няколко елемента на дисертационния труд, които ме впечатлиха и по които се чувствам малко по-компетентен да изкажа мнението си. Преди това бих искал да кажа, че смятам, гдето в дисертацията могат да се различат две насоки на дирене, които обаче невинаги са видимо обособени и разграничени в самото тяло на текста, а биват обсъждани в различни негови части и по различни поводи. Едната е свързана с характерните черти на културата на разглеждания период, бих рекъл на нейната идентичност и разполагането на различните произведения или зографи в тези рамки, както и проблемите на

историографското осмисляне на тази култура; другата е свързана с конкретното изследване на отделните зографи и техните произведения. Нека да се опитаме да ги проследим в изложението на дисертационния труд!

Както отбелязах, **уводът** е съвсем кратък и не представлява въведение в изследването, а по-скоро уточнява предварително някои негови параметри: времеви обхват, типове произведения, на които се основава трудът и др. За възприемането на текста най-голямо значение има предварителното определяне на използваните термини като „светогорски зографи“ (такива, които са получили образованието си на Атон) и „външни зографи“ (които са свързани или са работели на Света Гора, без да принадлежат към някое от тамошните ателиета). Това се разбира сетне и от самия текст, но предварителното уточняване само помага и не отегчава изложението. Другия важен елемент, набелязан в увода е посочването на значението за изследването на пътищата, по които се разпространява светогорското изкуство по днешните български земи.

Втората глава представлява преглед на изследванията по темата, който е изграден тематично. Обикновено историографските части на такива големи трудове представляват маргинална част от тях, ако – разбира се – самото изследване не е историографско по своя характер. Тук не ще се спирам на това, че обикновено в други случаи те показва най-вече запознатостта на автора с предхождащата го книжнина и са израз и на особен вид коректност. Случаят с предложението за защита дисертационен труд на А. Куюмджиев не е такъв или поне за читател като мен не е такъв. Доколкото лично аз възприемам труда не само като събран и обработен материал, а като ревизия на много „утвърдени“ стереотипи за характера на цяла епоха, то представянето на историографията придобива особено значение и то се е въплътило в текста на главата. Всъщност, това е обяснено от самия автор в нейното начало. Без да прави опит за изчерпателно проследяване на литературата по изкуството идещо от или свързано със Света Гора, авторът на дисертацията представя различните виждания в по-старата изкуствоведска книжнина и тези в по-новата такава, като определя границата между тях през деветдесетте години на ХХ век. През първия период очевидно се поставя акцент върху „националното“ и „националния характер“ както на ктиторството, тъй и на произведенията, като оценката им се поставя в зависимост от процеси, част от които всъщност тогава не са били започнали, а и които нямат нищо общо с ценностите на епохата, а по-скоро са свързани с нашата епоха, когато пишат съответните

автори. Вторият период е свързан с известно освобождаване на мисълта и на творческите дирения, но той носи едно ново противопоставяне между „наше/местно“ и „чуждо“. Във връзка с казаното е и тенденцията за „побългаряване“ на светогорски зографи на основа на „аргументи“ като ктиторство, място на произведенията и др. В този контекст авторът предлага важно уточняване на идентичността на „светогорския зограф“ в няколко аспекта.

Бих рекъл, че изследването на „светогорския стил“, на което е посветена отделна част от първата глава е интегрално свързано с частта за идентичността и изобщо с оформяне на възгледа за изкуството на Света Гора в опозиция или поне разграничаване от това, което е свързано с територията извън монашеската република. Трябва да призная, че тази материя ми е слабо позната, но несъмнено прави впечатление усърдното проследяване от автора на използваните термини и понятия, които – оказвайки се разнородни и употребявани по различен начин от отделните автори – не улесняват, а напротив, отегчават решаването на проблема.

Третата, четвъртата и петата глави представляват същинското тяло на дисертационния труд, където са разгледани различните зографи като творчество и като доказани, същински или евентуални свързаности по един или друг начин със Света Гора. Първата от посочените три глави е посветена на светогорските зографи след 1750 г. Определянето на зографите като такива изисква наличието на няколко параметъра, имащи отношение към формирането и живота на самото лице. Това са обучението в някое от светогорските ателиета, фактът, че става дума за монаси, принадлежащи към основните манастири или други общности и към монашеските чинове, че те живеят на Атон, макар и да пътуват за изпълняване на поръчки или по други причини и др. Четвъртата глава представя зографите, обвързани със Света Гора без да са се формирали там и без да принадлежат към двете тамошни ателиета, а петата за предполагаемо свързаните с Атон известни или анонимни зографи. Разгледани са самите ателиета, поотделно различните зографи и техните произведения и други проблеми, свързани с тях. Това изследване безспорно е един от подчертано приносните елементи на дисертационния труд и ако тук му отделям сравнително по-малко място в становището си, то е защото нямам какво да добавя към изложението, а още по-малко – какво да критикувам. Прави ми впечатление обаче, че и тук намираме прояви на някои от недостатъците при изучаването на периода и

изобщо на тази тематика, които авторът изтъква в историографския си преглед. Част от неговите приноси са свързани с ново атрибуиране на различни произведения, което пък е отговор на предходни погрешни или нарочни техни приписвания на зографи, които са или е било по-лесно да бъдат обявявани за „български“.

В шестата глава са проследени пътищата на проникване на произведенията на светогорските майстори в днешните български земи. Представени са поотделно значението на таксидиотите, на метосите на светогорски манастири в българските земи, ктиторските поръчки и поклонническите икони. Разбира се, това не е анекс към труда, а интегрална негова част, без която разбирането ни за предходното изложение би било непълно.

Смятам, че значението на един научен труд се определя не само от неговата ценност като конкретно или обобщаващо изследване, а и от перспективите, които той дава за по-сетнешни дирения по темата или по свързани с нея проблеми. Според мен, точно такива качества притежава и дисертационният труд на А. Куюмджиев. За съжаление, аз ще изтъкна тук тези страни, свързани главно с изследването, предложено във втората глава и то не за друго, а защото не се чувствам достатъчно компетентен да обсъждам тези страни в конкретните изследвания за отделните ателиета и зографи. Нашата историческа наука (тук включвам не само конкретно „историята“, ала и историческите части на изкуствознанието, филологическите науки, философията и т. н.) би трябвало да е дорасла до преодоляването на някои подходи, позиции и на осмислянето на общественото значение на научните изследвания, които са присъщи повече за XIX столетие и проблемите, които са стояли пред формиращите се тогава нации. Феноменът, назован „Възраждане“ е един от тях – както неговото датиране, така и неговото осмисляне. Трудът на А. Куюмджиев, който е конкретно изследване, дава възможност да се погледне по различен начин на епохата, както и изобщо на формирането на нацията. Несъмнено изкуството, литературата и просветата имат отношение към тях. Осмислянето в труда на феномена Света Гора или поне на изкуството, създавано там, ни подсказват и някои други проблеми, имащи отношение към периода, като характера на османската власт, на „фанариотите“ (които както монашеската република, носят наследство от предходни епохи), ролята на Църквата и църковните борби и т. н. Смятам, че предложената методология на изследването с коректно осмисляне и проучване

на историческите явления в различни сфери на културата, която намираме в дисертационния труд, може да послужи за модел и пример.

В заключение ще кажа, че приложените документи и сведения дават пълна представа за работата на автора и неговото научно развитие и отговарят на изискванията на закона. Въз основа на тях може да се заключи, че са спазени изискваните процедури. Всичко това, заедно с изказаните вече по-горе в настоящото становище виждания за качеството на дисертационния труд ми дават основание да гласувам за присъждането на д-р Александър Стоянов Куюмджиев на научната степен „доктор на изкуствознанието“, както и да си позволя да призова другите членове на научното жури също да дадат своя положителен глас.

София,

6 януари 2021 г.

ПОДПИС:

/Иван Ал. Билярски/